

60. Стрілець В. В. Вказ. праця. — С. 24.
61. «Українське питання»... — Ч. 1. — С. 187.
62. Стрілець В. В. Вказ. праця. — С. 35.
63. «Українське питання»... — Ч. 1. — С. 188.

Андрій Бутенко

(м. Київ)

Націоналістичні та соціалістичні ідеї в програмі Української народної партії

У статті висвітлено різні аспекти програми УНП, автором якої був М. Міхновський. Значна увага відводиться соціальним напрямкам та характерним особливостям її політичної спадщини. Показано, що головною думкою багатьох розділів програми є ідеї національної консолідації всіх верств суспільства заради створення держави з соціально справедливим ладом.

В статті зображені різні аспекти програми Української національної партії, автором якої був Н. Міхновський. Більше уваги приділяється соціальному напрямку та характерним особливостям її політичного насліддя. Показано, що головна думка багатьох розділів програми — це ідеї національної консолідації всіх верств суспільства на ім'я створення держави з соціально справедливим ладом.

При спробах істориків у різноманітних дослідженнях вказати політичну орієнтацію Української народної партії досить часто зустрічається характеристика її як радикально-націоналістичної партії. Викликано це, як правило, виразною жорсткою національною позицією організації (що на той час виглядала вельми неординарною) та поставленою метою побудови «Самостійної Республіки Україна», яка для української політики початку ХХ ст. була досить екзотичною.

Безперечно, у часи масового захоплення ідеєю перебудови імперій на федеративні держави, УНП яскраво виділялася серед інших політичних груп. Можливо тому бажання багатьох дослідників показати саме політичну неординарність прихильників партії зумовило слабе висвітлення соціальних аспектів програми Української народної партії. До того ж після жорсткої внутрішньої політичної боротьби у роки революції між поборниками побудови самостійної держави та прибічниками федерації, які, як правило, всі були соціалістами і встановленням в Україні радянської влади, що прийшла під гаслами соціалізму, термін «соціалізм» почав вживатися в якості антиподу самостійності, особливо дослідниками діаспори. Тому поєднання соціалістичних та націоналістичних ідей багатьом здавалось нереальним. А засвідчити прихильність до соціалізму одного з основоположників українського націоналізму — Миколи Міхновського — особливо у роки боротьби з комуністичним ладом, принаймні не коректним. Тому й виникали твердження, що соціалістичні гасла УНП ніщо інше як спроба Міхновського замаскувати під популярними гаслами головну мету — побудову самостійної держави [1].

Відомий історик Петро Мірчук, який присвятив не одну працю дослідженню діяльності Миколи Міхновського та УНП, висвітлюючи певні аспекти соціалістичної орієнтації партії, все ж стверджував, що головним завданням для неї було відокремлення від Росії, а «все інше другорядне» [2].

Останнім часом вітчизняні дослідники О. Голобуцький, В. Кулик, Я.К.Грицак, В. Сніжко, Р. Коваль та інші приділили значно більше уваги висвітленню діяльності Міхновського та програми Української народної партії [3]. Але, як правило, праці, що торкаються цієї проблеми

лише частково висвітлюють програму УНП. У більшості вони присвячені загальному огляду суспільно-політичного життя України початку минулого століття або персоні М. Міхновського, де наголошується на національних особливостях написаної ним програми. Тому недостатнє висвітлення програмних документів УНП дає нам підстави ще раз звернути увагу на цю проблему, спробувавши з'ясувати саме соціальні аспекти та характерні особливості її політичної спадщини, а також дати більш точне визначення політичної орієнтації партії. На нашу думку заострення уваги на вирішенні даної проблеми сприятиме більш адекватному висвітленню історії суспільно-політичного руху України у цілому та УНП зокрема, та допоможе в розкритті всієї багатогранності української політичної спадщини.

УНП постала у 1902 р. внаслідок розколу Револуційної української партії, причинами якого стало протистояння між декількома політичними групами, що існували у середині партії. Найперше, від РУП відокремилися прихильники найрадикальнішого політичного напрямку. Головним натхненником значної частини партійців був молодий харківський адвокат Микола Міхновський, автор політичної програми РУП «Самостійна Україна». Радикалізм та неординарність політичних поглядів Міхновського та його однодумців і стали причиною конфлікту в середині революційної партії. Вийшовши зі складу РУП ця група утворила нову політичну організацію, що увійшла в історію як Українська народна партія. Її засновниками вважають Сергія Шемета, братів Василя та Грицька Шевченків, братів Макаренків — Олександра та Сергія, Михайла Біленького, Євгена Любревського-Письменного, Олександра Степаненка [4].

Партії не судилося стати масовою організацією та суттєво впливати на політичне життя в Україні, але все ж спадок, який вона залишила по собі, став досить вагомим для розвитку української суспільно-політичної думки. Активний діяч УНП Юрій Колард набагато пізніше оцінив вагу партії наступним чином: «Вона рішуче піднесла гасло Самостійності Української Держави й непохитно донесла аж до останніх часів нашої боротьби» [5].

Свої програмові засади партійні діячі намагалися донести до мас видаючи брошури, в яких роз'яснювали ставлення партії до певних суспільних проблем. Таким чином, у різні роки з'явилися: «Свято робітників — 1 мая», «Робітнича Справа в програмі «Української народної партії», «Справа Української інтелігенції в програмі «Української народної партії», «Десять заповідей УНП» тощо. У 1906 р. у Чернівцях була видана програма Української народної партії, що висвітлила ідейно-політичну орієнтацію організації в усіх сферах суспільного життя. Спираючись саме на цей програмний документ ми спробуємо показати соціалістичні елементи в ідеології Української народної партії.

Перш за все, визнаючи себе партією міського та сільського пролетаріату, вона ставила собі за мету «об'єднати усіх кого визискують і кривдять... для боротьби з пануючими, гноблячими та визискуючими». Автор програми М. Міхновський досить детально висвітлив ставлення організації до найважливіших суспільних проблем вказуючи при цьому на їхні національні особливості. Саме національні особливості, на його думку, мусили стати основою для боротьби за власні соціальні інтереси. У програмі читаємо: «...ніхто не прийде, аби захистити політичну владу на Україні, — віддати потім її до рук українського пролетаріату. Свідомий Українець робітник знає, що визволення українського пролетаріату є справа самого українського пролетаріату і нікого більше» [6]. У програмі виділяється 16 основних вимог, досягнення яких розглядається як необхідність для здобуття повноцінного розвитку «нижчих» класів. Наведемо деякі з них:

«1. 8-годинний робочий день.

2. Скорочення цього часу там, де іде вироб шкідливих для здоров'я препаратів, як фосфор, сіра, при доменних печах і т. д.

3. Скорочений день для підлітків (16–18), що мають організм не досить ще окріпий і розвитий.

4. Заборона праці підлітків в тих проізводствах, де виробляються шкідливі продукти, або самий спосіб виробу шкідливий для здоров'я.

Для оздоровлення сім'ї робітника в суботу робочий день 4 години. Недільний відпочинок. Заборона праці в великі свята релігійні та національні.

5. Заборона уживати праці дітей на фабриках, заводах, робітнях і взагалі до наймової праці, бо дітям треба вчитись, аби потім стати в ряди пролетаріату освіченими людьми.

6. Заборонити працю жінок-робітничок в часи вагітності і після породу на час, який визнає потрібним медицина наука, без утрати зарібної плати за весь час хвороби жінки.

Дітські притулки при фабриках і заводах, робітнях, де б робітничка могла безпечно залишити своїх дітей, коли б того не можна дома.

стосується і до наймита-селянина...

9. Безплатна медичинська допомога (лазарети, фельдшери, лікарі) хворим робітникам (на кошт капіталістів)...

11. Заборона оплачувати товарами працю робітника. Щотижнева розплата з робітниками.

12. Знесення надурочної (зверхурочної) роботи, бо вона тільки з поверху ніби корисна робітнику, ніби дає йому змогу заробити більше, а в дійсності вона корисна тільки капіталістам, які хочуть таким чином ввести довгий робочий день, хоч під іншим соусом...

14. Робітники-українці мусять установити тіліт (мінімум) заробітної плати і добиватись досягати цього в житті. Плата не може падати менше певного рівня, який необхідний для більш-менш нормального життя, який забезпечував би українцю — робітнику задоволення всіх фізичних і духовних потреб. Це надто потрібно для сільського робітника-наймита, що робить в літі по 20–30 копійок поденно (проте як на заході зарібна плата доходить до 2–3 карбованців)...

16. Добиватись усі ці вимоги зробити основними Державними Законами охорони праці. Добиватись установи суворих законів про порушення капіталістами промисловими, торговими чи земельними (поміщиками) законів охорони праці» [7].

Ці вимоги містять суто соціальний характер і їх втілення мало б захистити соціальні права селян та робітників. Але нам можуть закинути, що відстоювання соціальних інтересів певних суспільних груп ще не є показником соціалістичної орієнтації партії, а блок соціальних питань присутній в програмах більшості партій незалежно від їх політичної орієнтації. Нагадаємо, що соціалізм вважають вчення про суспільство у якому відсутня експлуатація людини людиною, яке ґрунтується на суспільній власності на засоби виробництва [8]. Ставлення партії до експлуатації ми вже з'ясували, та у програмі вказується й ідеал до якого вона прагне. «Цей ідеал такий: взагалі, знаряддя виробу — фабрики і заводи на землі, оселеній українським народом, мусять належати Українцям-робітникам, а земля (рілля) — українцям-хліборобам» [9]. Отже, спираючись на останню тезу ми впевнено можемо стверджувати про соціалістичну орієнтацію Української народної партії.

Що стосується земельного питання, то на ньому варто зупинитися детальніше. Партійна програма містить дві частини, які переймалися земельним питанням — «аграрна програма» та «націоналізація землі». У них вирішення земельного питання зводилося до наступного: для забезпечення нормального розвитку українського селянства обов'язково необхідно усіх «робітників-рільників» наділити землею; забезпечити відповідне законодавство, яке б дозволило нормалізувати відносини між землевласниками та безземельними селянами. В ідеалі програма передбачає націоналізацію землі, наголошуючи, що цей процес є ніщо інше як встановлення

історичної справедливості, оскільки аристократія у минулому захопила землю силою.

Міхновський розкриває поняття «націоналізації» з притаманними йому акцентами на національних аспектах цього процесу. «Націоналізувати землю на Україні — значить зробити її національною власністю українського народу; кожний член української нації, що живе з землі, бере землю до уживання, скільки може обробити її власноручно, без наймита» [10]. Сама ідея націоналізації землі підтверджує нашу думку про соціалістичну орієнтацію прихильників партії та й у самій програмі наголошується: «Націоналізація землі на Україні для запровадження соціалістичного строю і соціалістичного оброблення землі — це наш ідеал і наше коначне завдання, бо тільки єдине таким шляхом назавше розв'яжеться аграрне питання на Україні» [11]. «Певно, ... — продовжує Міхновський, — ...поки Українці складають безправний народ, про це і думати не можна, і тільки після всеукраїнської революції, коли укр. народ здобуде собі право самовизначення, здобуде право вільно розпоряджуватись своєю долею і своєю землею, — тільки тоді можна зробити націоналізацію землі на Україні» [12].

Ідея націоналізації землі була досить популярною на початку минулого століття, та УНП мала свій особливий погляд на це питання. У програмі наголошувалося на різниці між поняттями «націоналізація» та «одержавлення» землі. Оскільки одержавлення є не що інше як перехід землі від однієї панівної групи до іншої, то «...інші класи, хлібороби, стануть безземельними рабами на «своїй не своїй землі» [13]. Підкреслюючи, що дане питання особливо гостро постає для поневолених націй, які не мають власної держави, у програмі зазначається, що розв'язання цієї проблеми переноситься на час, коли стане можливим повалення національного панування одних націй над іншими націями та знищення класових привілеїв.

Не минули керівники УНП у своїй програмі й проблем національної інтелігенції, ні церковно-релігійного життя. У розділах присвячених цим сторонам суспільно-політичного життя головною думкою є ідеї національної консолідації всіх верств суспільства заради створення держави з соціально справедливим ладом.

Проблема усебічного захисту інтересів найнижчих суспільних верств проходить головною думкою через увесь документ, а решта положень подається як засоби для досягнення цієї мети. Звичайно, політична група на чолі з Міхновським ніколи не відступала від ідеалів проголошених ще у 1900 р. «Самостійною Україною». Досить важливим є те, що боротьба за незалежність українського народу не стала для них примарою, яка затулила собою реальне життя. Унаслідок розвитку капіталістичних відносин відбулася суспільна диференціація й цілі суспільні групи опинилися поза межами нормального існування. Тому соціальне питання підняте народною партією є не данина моді чи бажання завуалювати власні сепаратистські погляди. Це — суспільна необхідність вирішення найгостріших питань.

Велика заслуга УНП полягає у гармонійному поєднанні ідеї національного та соціального визволення, що подається як єдина нероздільна мета для всього українського народу. Необхідність такого поєднання неодноразово зазначали видатні діячі України — М. Драгоманов, І. Франко та інші. Але саме М. Міхновському разом з однодумцями вдалось поєднати ці дві складові так, щоб жодна з них не втратила своєї важливості та максимально доповнювали одна одну. Фактично аналізуючи програму М. Міхновського, головним завданням якої є визволення українського народу, ми лише умовно можемо поділити її на соціальну та національну складову, в програмі УНП це єдина ідея і відокремлення будь-якої її складової призведе до появи зовсім іншої політичної концепції.

Тому, зважаючи на специфічність поглядів, викладених у політичній програмі Української народної партії, ми вважаємо, що узагальнююча характеристика УНП як націоналістичної партії

не повністю відображає її суть. Дехто з дослідників характеризує цю політичну організацію як «соціал-самостійницьку» [14], та, на нашу думку, це визначення виникло унаслідок недостатнього аналізу її програмових документів чи спроби оминати асоціативно — негативну назву «націонал-соціалізм», яка найбільш точно характеризує УНП. Вживаючи цей термін ми ніяким чином не натякаємо на ідеологічну спорідненість прихильників М. Міхновського із соціал-націоналістами Німеччини чи іншими неофашистськими організаціями. Проблема у визначенні політичної орієнтації партії полягає перш за все у термінологічній невизначеності.

Поняття «націоналізм» є досить неоднозначним і не має якогось уніфікованого визначення, яке б повністю відображало всю суть цієї ідеології. Досить часто дослідники та політичні діячі надають цьому терміну найрізноманітніші тлумачення, що як правило зумовлено їхньою політичною орієнтацією. Та все ж, незважаючи на це, усі дослідники, незалежно від політичних, ідеологічних чи термінологічних суперечностей, однозначно характеризують УНП як націоналістичну організацію й у цьому з ними важко не погодитись. Тому при безумовній соціалістичній орієнтації, на нашу думку, визначення Української народної партії саме як національно-соціалістичної найбільш точно характеризує її політичну спрямованість, принаймні така характеристика цієї організації є можливою.

Примітки:

1. Волинець А. Микола Міхновський (В другі роковини трагічної смерті) // Самостійна Україна. — К., 2002. — С. 70, Шемет С. Хліборобська Україна. — Ч.К5. — Відень 1924 / 1925.
2. Мірчук П. Відродження великої ідеї. — К., 1999. — С. 32.
3. Голобуцький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінець XIX поч. XX — К., 1996.; Грицак Я. Нарис Історії України. Формування модерної Української нації XIX — XX ст. — К., 1996; Сніжко В. Український націоналіст Микола Міхновський // Микола Міхновський та його «Самостійна Україна». — К., 1996.; Коваль Р. Самостійна Україна. — К., 2002.
4. Андріївський В. Микола Міхновський (нарис суспільної біографії) // Визвольний шлях. — 1974. — Кн. 6 — С. 591.
5. Мірчук П. Назв. праця. — С. 43.
6. Шевченко В. Ф. Українські політичні партії XIX—XX ст. — К., 1993. — С.47.
7. Там само. — С. 49–50.
8. Шинкарук В. І. Філософський словник. — К., 1973. — С 482–483.
9. Шевченко В. Ф. Назв. праця. — С. 46.
10. Там само. — С. 55.
11. Там само.
12. Там само.
13. Там само. — С. 57.
14. Бабкіна О. В. Політологія. — К., 1998. — С. 368.

Людмила Демидович
(м. Київ)

Політика радянських органів влади щодо православної церкви в 1920-х роках

Стаття присвячена розкриттю суті політики Радянської держави щодо церкви у період нової економічної політики. Зокрема, аналізується модель відокремлення церкви від держави, яка була вироблена у 20-х роках XX ст.